

3.16 ВАСИЛЬ БОТУШАНСЬКИЙ – НЕВТОМНИЙ ДОСЛІДНИК МИНУЛОГО БУКОВИНИ*

Олександр Добржанський

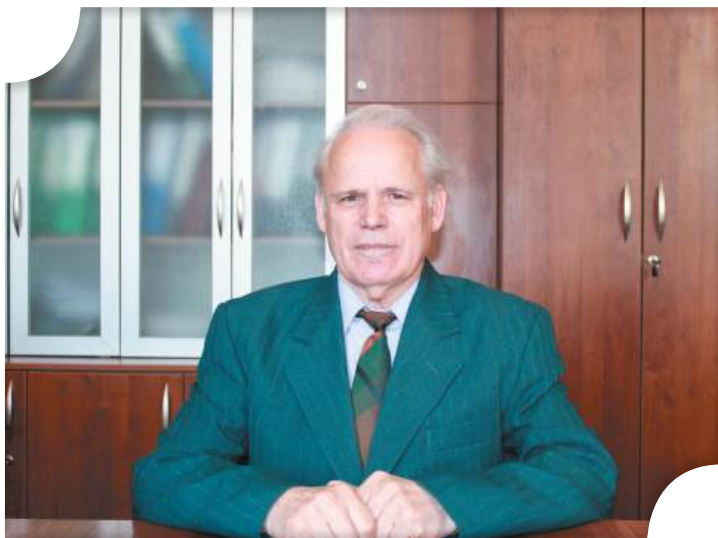
Василь Мефодійович Ботушанський був одним із найбільш ретельних, сумлінних і цілеспрямованих представників історичної науки Чернівецького університету кінця 70-х років XX – перших десятиліть XXI століття. Він мав особливий дар глибокого розуміння та пояснення суті соціально-економічних і суспільно-політичних процесів минулого. Його праці завжди відзначалися цікавими підходами, глибинним осмисленням суперечливих явищ, неординарними висновками. Він запам'ятався як дослідник, який постійно був у пошуку, мав багато ідей і, що саме головне, послідовно добивався втілення їх у життя. Ніколи не дозволяв собі розслаблятися, до вирішення будь-якої наукової проблеми ставився з почуттям найвищої відповідальності. Його шлях у науку був непростим, але разом з тим і досить типовим для випускників історичного факультету кінця 50-х – початку 60-х років XX ст.

В. Ботушанський народився 31 грудня 1935 р. в с. Кіселіца жудець Хотин королівства Румунії (тепер с. Оселівка Дністровського району Чернівецької області). Батьки Василя Мефодій та Надія були селянами середнього достатку. Мали близько 5 га поля. Батько разом із братом володіли млином. У сім'ї було п'ятеро дітей. Василь мав двох сестер і двох братів.

Восени 1943 р. при румунській владі В. Ботушанський пішов у перший клас місцевої школи, потім продовжив навчання в радянській школі. Однак уже в 1947 р. перервав навчання, бо був відданий батьками в найми за харчі в с. Делієве тодішнього Жовтневого району Станіславської області (тепер Івано-Франківський район Івано-Франківської області), щоб врятуватися від голоду, який лютував у східних районах Чернівецької області та інших регіонах Центру і Сходу України. Під час голоду померли дід і бабка Василя по материній лінії. Пізніше він з особливою теплою згадував Ганну Дурчак, у якої прожив майже рік. Тут, на Прикарпатті, він на власні очі бачив учасників загонів УПА з місцевих жителів, а також репресивні дії радянських спецслужб проти українського підпілля¹.

Тільки в кінці березня 1948 р. Василь повернувся в рідне село, де в 1952 р. закінчив місцеву семирічну школу. Після цього продовжив

¹ Докл. див.: Добржанський О., Марчук В. Професор Василь Ботушанський – дослідник історії Буковини. *Галичина*. 2015. № 27. С. 356–362.

В. Ботушанський у 2003 р.

навчання в Хотинському і Чернівецькому педучилищах, а в 1956 р. вступив до історичного факультету Чернівецького університету. Роки навчання тут згадував з особливою теплотою, відзначаючи великий благотворний вплив тодішнього нечисленного (14–15 чол.), але талановитого викладацького колективу, особливо викладачів, доцентів Миколи Опанасовича Ліщенко, Григорія Семеновича Габа, Івана Антоновича Гриценка, Олексія Михайловича Пономарьова, і зауважував: «Хоч кафедра вітчизняної історії мала тоді назву кафедри історії СРСР і УРСР, вивчення історії України займало помітне місце у навчальному процесі, до чого докладали зусиль М. О. Ліщенко, І. А. Гриценко, К. Г. Ципко, Ф. А. Редько. Наукова тематика у абсолютної більшості викладачів цієї кафедри була українською»¹. Ще будучи студентом, В. Ботушанський разом із колегами опублікував свою першу наукову роботу, що в той час було великою рідкістю. Вона стосувалася археологічних досліджень літописного Василева в 1959 р.². І це була не випадкова публікація, бо, як згадував пізніше, у студентські роки дуже захоплювався археологією.

Після закінчення історичного факультету був направлений працювати учителем історії в Перковецьку восьмирічну школу Кельменецького району, а з 1962 р. став директором Коновської восьмирічної школи того ж району. Однак, як тільки виникла можливість, вирішив перейти до наукової діяльності.

¹ Ботушанський В. Роки мої, студентські. Факультет історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (1940–2011). Чернівці, 2012. С. 121.

² Ботушанський В., Вакуленко Л., Дмитрюк М. Археологічні дослідження літописного Василева у 1959 р. Наукові записки Чернівецького університету. Серія гуманітарних наук. Чернівці, 1961. Т. 50. С. 46–50.

У 1967 р. поступив до аспірантури при кафедрі історії СРСР і УРСР Чернівецького університету, після закінчення якої в 1973 р. захистив кандидатську дисертацію «Аграрні відносини на Буковині на початку ХХ ст. (1900–1914 рр.)» під керівництвом М. Ліщенка.

Ще будучи в аспірантурі, перейшовши на заочну форму навчання, В. Ботушанський почав працювати у відділі історії та конкретних соціальних досліджень Інституту історії АН УРСР, який саме був відкритий у Чернівцях у 1969 р¹. Для цього підрозділу Академії наук ставилося завдання поглиблено досліджувати минуле Буковини. Із часом В. Ботушанський обійняв у відділі посаду старшого наукового співробітника. У цей період він започаткував дослідження, які стосувалися широкого кола проблем минулого України. Зокрема, українсько-молдовських зв'язків, аграрних відносин на Буковині, подій Першої світової війни, Хотинського повстання 1919 р. та ін. 1975 р. у київському видавництві «Наукова думка» за матеріалами кандидатської дисертації виходить його перша одноосібна монографія про боротьбу селян на Буковині проти соціального гноблення на початку ХХ ст.²

У другій половині 70-х років ХХ ст. Чернівецьке відділення Інституту історії переорієнтували на міжнародну, зокрема балканську, тематику. За таких обставин В. Ботушанський вирішив перейти на роботу в Чернівецький університет. 1978 р. його обирають за конкурсом на посаду старшого викладача кафедри історії СРСР та УРСР. Згодом він стає доцентом цієї кафедри.

У 70–80-х роках ХХ ст. В. Ботушанський бере участь у низці важливих наукових проєктів. Зокрема, пише розділи до колективних праць «Історія Української РСР: у 8 томах, 10 книгах³, «Нерушимая дружба украинского и молдавского народов в период социализма»⁴, «Нариси з історії Північної Буковини»⁵. Досить плідною в цей час була його археографічна робота. Він став упорядником кількох важливих збірників документів, які торкалися минулого краю⁶.

¹ Михайлина П. Відділ історії та конкретних соціальних досліджень Інституту історії АН УРСР у Чернівцях. *Український історичний журнал*. 1970. № 2. С. 148–149.

² Ботушанський В. Становище і класова боротьба селянства Північної Буковини в період імперіалізму (1900–1914 рр.). Київ, 1975. 176 с.

³ Ботушанський В. Революційний рух на Північній Буковині і Хотинщині. *Історія Української РСР: у 8 томах 10 книгах*. Київ, 1977. Т. 5. С. 253–259.

⁴ Ботушанський В. Укрепление дружбы украинского и молдавского народов в период 1946–50-х годов. *Нерушимая дружба украинского и молдавского народов в период социализма*. Киев, 1980. С. 232–285.

⁵ Нариси з історії Північної Буковини / редкол. Ф. Шевченко, В. Ботушанський, В. Курило, П. Михайлина, Є. Приходько, О. Романець. Київ, 1980.

⁶ Боротьба трудящих Північної Буковини проти соціального і національного гноблення у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. Упорядники: В. Ботушанський, М. Кравець, Г. Цебенко. Ужгород, 1979; Під колоніальним гнітом. Північна Буковина в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст.: Документи і матеріали. Упорядники: В. Ботушанський, М. Кравець, М. Никирса. Ужгород, 1986.

В умовах національного піднесення кінця 1980-х років керівництво університету 28 лютого 1990 р. ухвалило рішення про створення окремої кафедри історії України. Першим її завідувачем став П. Михайлина, а вже в серпні цього ж року кафедру очолив В. Ботушанський.

У 1996 р. він захистив докторську дисертацію на тему «Сільське господарство Буковини у другій половині XIX – на початку XX ст.». За матеріалами цієї дисертації у 2000 р. опублікував монографію. І дисертація, і монографія стали продовженням досліджень ученого в галузі аграрної історії. Варто зауважити, що книга

В. Ботушанський у лекційній аудиторії

В. Ботушанського, незважаючи на те що в ній аналізувалися події столітньої давності, стала дуже популярною. Адже в 90-х роках XX ст. відбувалася перебудова організації сільськогосподарського виробництва на нових для того часу ринкових засадах. Чимало аграрних проблем кінця XX ст. напяму переживувалися з подіями на селі останніх десятиліть XIX ст. – початку XX ст., які вирішувалися в Австро-Угорщині. Тому те, про що писав В. Ботушанський, зокрема про ринок землі, орендні, кредитні відносини, сільську кооперацію, агропромислову інтеграцію, ринки збуту, формування ціни на сільгосппродукцію, митні війни тощо, для багатьох стало поясненням процесів, що відбувалися в аграрному секторі України на початку XXI ст.

Через два роки після захисту дисертації Василь Мефодійович отримав звання професора.

В. Ботушанський керував кафедрою історії України понад 20 років – з 1990 по 2006 рік і з 2015 по 2022 рік. Він зробив дуже багато для становлення кафедри як потужного підрозділу факультету й університету. У 90-х роках XX ст. – на початку 2000-х років значно зміцнився кадровий склад кафедри. У 2001 р. на ній працювало вже три доктори наук, професори і дев'ять кандидатів наук, з них сім доцентів. При кафедрі було відкрито аспірантуру й докторантуру. Під керівництвом В. Ботушанського захищено одну докторську та 18 кандидатських дисертацій.

Як завідувач кафедри В. Ботушанський зробив дуже багато для перебудови змісту й методологічних засад викладання історії України відповідно до вимог часу. Він сам забезпечував курси «Вступ до спеціальності», «Новітня історія України», «Історичне краєзнавство», «Українське козацтво та його роль в історії українського народу», «Історичне минуле Буковини з давніх часів до 1940 р.», «Актуальні питання соціально-економічного розвитку України в умовах незалежності» та ін. Василь Мефодійович постійно піклувався молодими викладачами кафедри, сприяв їхньому педагогічному і науковому зростанню.

У незалежній Україні, в умовах відмови від фальшивих ідейних та ідеологічних догм радянського режиму, талант В. Ботушанського як дослідника розкрився повною мірою. У цей період він став ініціатором, науковим керівником і одним із виконавців цілої низки колективних досліджень, які стали важливим явищем наукового життя країни. Серед них – насамперед написання праці «Буковина: історичний нарис». В. Мефодійович був головним натхненником і відповідальним редактором цієї книги, написав до неї такі розділи: «Вступ», «Населення Буковини і Хотинщини», «Сільське господарство», «Розвиток домашніх промислів, ремесла, промисловості», «Торгівля і міста», «Буковина і Хотинщина в роки Першої світової війни і боротьба за українську державність», «Зв'язки з буковинською діаспорою», «Висновки. Бібліографія» та ін. Книга по-новому трактувала історію Буковини і дала поштовх для подальшого розгортання буковинознавчих досліджень.

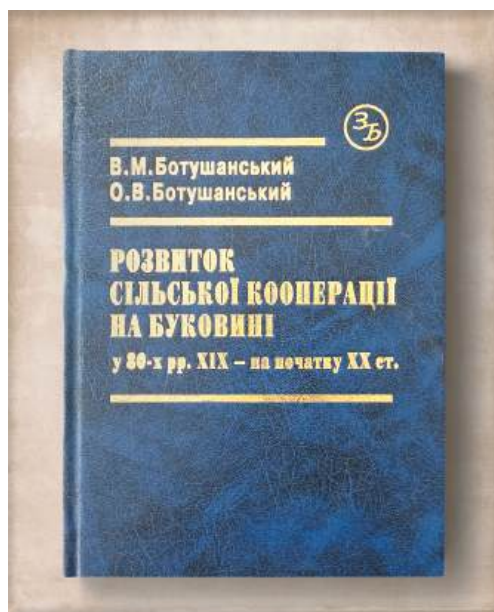
Чималий резонанс викликала колективна монографія «Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.)», видання якої також ініціював В. Ботушанський. Книга вийшла під його загальною редакцією. Як автор він взяв участь у написанні чотирьох із семи розділів монографії. До кожного розділу додавалися цікаві добірки документів. Автори проаналізували становище Буковини на міжнародній арені в різні періоди історії, боротьбу сусідніх держав за цю територію, різноманітні міжнародні угоди, які торкалися краю. У передмові Василь Мефодійович зауважував: «Таке дослідження, вважаємо, має як науково-пізнавальне, так і певне прикладне значення. Адже Буковинський регіон України (Чернівецька область) примикає нині до двох дружніх сусідніх країн – Румунії і Молдови, з якими налагоджено широке транскордонне співробітництво. Тож глибше знання учасниками цих взаємин історії Буковини як об'єкта міжнародних відносин у минулому буде, мабуть, не зайвим»¹.

¹ Ботушанський В. Передмова. *Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.)*. Чернівці, 2005. С. 8.

До 600-річчя першої писемної згадки про місто Чернівці авторським колективом на чолі з В. Ботушанським було підготовлено ґрунтовну колективну монографію, яка стала вагомим явищем святкування ювілею. Завдяки вправній роботі В. Ботушанського як головного редактора книга висвітлила чимало маловідомих сторінок історії міста, по-новому розкрила багатовікову історію Чернівців. Підводячи підсумок дослідженню, головний редактор писав: «Відзначивши 600-літній ювілей міста, чернівчани, всупереч труднощам і кризовим викликам, своєю наполегливою працею завершують розпочаті проекти, розбудовують і далі місто, оберігаючи безцінну архітектурну спадщину минулого, прагнуть робити місто ще кращим, зручнішим для життя і творення»¹.

Після виходу етапної монографії про сільське господарство Буковини в австрійський період В. Ботушанський не полишив аграрну тематику. Значну увагу в подальшому він приділив історії появи й розвитку різних форм кооперації на селі. Результатом багаторічних досліджень стала монографія «Розвиток сільськогосподарської кооперації на Буковині у 80-х рр. XIX – на початку XX ст.», яка побачила світ у 2002 р. (у співавторстві)². У ній проаналізовано формування мережі ощадно-кредитних кас, діяльність ощадно-кредитних спілок, виникнення та діяльність споживчих спілок, збутова кооперація, спілки виробничого напрямку. Також чи не вперше досліджено крайові кооперативні об'єднання в системі сільської кооперації.

Упродовж кількох десятиліть В. Ботушанський плідно займався дослідженням історії Чернівецького університету. Він був відповідальним редактором і одним із головних виконавців написання колективної монографії

Титул монографії
«Розвиток сільської кооперації на Буковині»

¹ Ботушанський В. Слово про ювілей. Чернівці: історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто. Чернівці, 2009. С. 559.

² Ботушанський В., Ботушанський О. Розвиток сільськогосподарської кооперації на Буковині у 80-х рр. XIX – на початку XX ст. Чернівці, 2002.

**Титул монографії «Еміграція з Буковини
(60-ті рр. XIX – початок XX ст.)»**

про історію університету до 120-річчя¹, брав активну участь у написанні окремих розділів книг до 130- і 145-річчя² рідного закладу вищої освіти. Крім того, у різних виданнях на тему історії університету ним опубліковано понад 10 статей.

В. Ботушанський був послідовним у тематиці своїх наукових досліджень. Багатьма темами він займався впродовж не одного десятиліття, розширюючи джерела та знаходячи нові підходи для поглибленого вивчення сформованих раніше проблем.

Однією з таких тем було дослідження еміграції з Буковини в австрійський

період. Перші публікації на цю тему з'явилися ще в 70-х роках XX ст. Потім була ціла низка статей і повідомлень на конференціях, а у 2009 р. побачила світ монографія (у співавторстві), яка значною мірою стала підсумковою з дослідженої проблеми³. Автори подали широку картину цього складного, не раз драматичного суспільного явища. У книзі знайшли висвітлення: причини еміграції (важке економічне становище, втеча від служби у війську), види еміграції (заробіткові сезонна континентальна, кількарічна заокеанська, переселенська в Канаду, США та ін.), райони виходу (здебільшого з північних повітів краю), соціальний і національний склад (переважно бідні й середньо заможні селяни, українці, а також румуни, інші), сфера зайнятості (в абсолютній більшості важка фізична праця на шахтах, підприємствах, на будівництві, транспорті), рівень оплати праці (у 5–6 разів вищий, ніж у старому краї), використання заробленого (сплата боргів, податків, купівля предметів побуту, зрідка – землі, худоби, реманенту), облаштування життя на новій батьківщині (важке освоєння територій, поступове економічне піднесення, турбота

¹ Чернівецький університет. 1875–1995. Сторінки історії. Відп. ред. В. Ботушанський. Чернівці, 1995.

² Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Імена славних сучасників / гол. ред. С. Мельничук. Київ, 2005; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича – 145 : колективна монографія. Чернівці, 2020.

³ Ботушанський В., Чайка Г. Еміграція з Буковини (60-ті рр. XIX – початок XX ст.). Чернівці, 2009.

про школу, церкву), зв'язки зі старим краєм (листування, пересилання коштів, рідко — відвідування), вплив еміграції в краї (зменшення безробіття, підвищення зарплати найманих робітників, ширше використання машин, розширення політичного кругозору громадян, сміливіше обстоювання своїх прав, але — зменшення українців у національному складі населення краю, прояви денаціоналізації).

Ще одна тема, яка розроблялася В. Ботушанським, — це історія м. Чернівці. Крім участі в ювілейній колективній монографії, він опублікував декілька статей на цю тему,

а потім підвів підсумок цим дослідженням книгою «Чернівці на шляху до міської цивілізації (Модернізаційні процеси на транспорті й зв'язку, в комунальному господарстві та окремих галузях промисловості в другій половині XIX — на початку XX ст.)»¹, у якій показав, як Чернівці перетворювалися в модерне європейське місто в австрійські часи.

Упродовж багатьох років В. Ботушанський досліджував події Першої світової війни та визвольних змагань українців Буковини в роки Української революції 1917–1923 рр. Цим темам присвятив цілу низку статей, у яких уперше досліджено чимало подій того часу й послідовно доводилося, що українці Буковини прагнули до єдності з усією Україною, а події жовтня — листопада 1918 р. стали яскравим підтвердженням цього. Одна з перших статей на цю тему з'явилася в 1990 р., і після цього дослідник регулярно повертався до цієї проблеми. Остання публікація видрукувана у 2019 р.

Про Першу світову війну на Буковині В. Ботушанський підготував окремий збірник документів², у якому були опубліковані матеріали з Державного архіву Чернівецької області, Австрійського державного архіву у Відні і його

**Титул монографії В. Ботушанського
«Чернівці на шляху до міської цивілізації»**

¹ Ботушанський В. Чернівці на шляху до міської цивілізації (Модернізаційні процеси на транспорті й зв'язку, в комунальному господарстві та окремих галузях промисловості в другій половині XIX — на початку XX ст. Чернівці, 2022.

² Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи / Упорядкування, передмова, коментарі, переклад з німецької та російської мов В.М. Ботушанський. Чернівці, 2014.

**Бібліографічний довідник наукових праць
В. Ботушанського**

відділень — Архіву Династії, Двору і Держави та Загального адміністративного архіву, а також із Центрального державного історичного архіву в Києві.

Варто зауважити, що археографічними пошуками В. Ботушанський займався постійно. Регулярно в наукових виданнях друкувалися його добірки документів про різні події на Буковині, які формували важливу джерельну базу для подальших досліджень минулого краю. Особливо відзначимо рубрику «Віденські архіви про буковинські справи», у якій В. Ботушанський опублікував надзвичайно цінні документи

про Союз визволення України, перебіг Брест-Литовських переговорів 1918 р., про діяльність М. Василька та ін.¹

В. Ботушанський як співредактор, член редколегій, рецензент, співпорядник був причетний до появи таких фундаментальних обласних книг-меморіалів, як 3-томна «Книга пам'яті України, Чернівецька область» про загиблих буковинців у роки Другої світової війни, 3-томна книга «Реабітовані історією. Чернівецька область» про репресованих визначних політичних, громадських і культурних діячів Чернівецької області та «Національна книга пам'яті жертв голодоморів 1932–1933, 1946–1947 років в Україні. Чернівецька область», що видані, як і в інших областях України, за урядовими розпорядженнями.

Упродовж кількох десятиліть В. Ботушанський був головним редактором збірника наукових статей «Питання історії України». Завдяки йому це видання користувалося заслуженим авторитетом серед науковців. Загалом вийшло 20 випусків цього видання. Крім того, він був членом редколегії ще цілої низки періодичних видань.

Активною була й громадська діяльність Василя Мефодійовича. Як член Товариства охорони пам'яток історії і культури, Національної спілки

¹ Ботушанський В. Віденські архіви про буковинські справи. *Питання історії України*. Т. 11. С. 261–263; Т. 12. С. 278–281; Т. 13. С. 249–254; Т. 14. С. 251–252; Т. 15. С. 182–185.

журналістів, Національної спілки краєзнавців багато разів виступав із лекціями, бесідами в аудиторіях, по радіо (вів рубрики) і телебаченню, у пресі (надрукував до півтори сотні газетних статей). Він був членом комісії зі сприяння книговидавництву і членом краєзнавчої комісії при обласній адміністрації, членом міської топонімічної комісії (за його пропозиціями в Чернівцях змінено понад 50 назв вулиць тоталітарної доби), а також редактором статей історичної частини «Зводу пам'яток історії і культури. Чернівецька область».

Дуже плідним стало останнє десятиліття життя науковця. Він опублікував цілу низку монографій, які стали своєрідним підсумком його багаторічних наукових досліджень і отримали схвальні відгуки громадськості. Зокрема, у книзі «У суворих обіймах матінки-природи»¹ він проаналізував, як впливали стихійні лиха на становище селян Буковини, що робилося для запобігання цим бідам, якою була політика місцевої влади з ліквідації наслідків стихій.

Інше дослідження, написане у співавторстві, стосувалося історії становлення й розвитку системи охорони здоров'я на Буковині наприкінці XVIII — на початку XX ст. Автори показали урядові заходи щодо становлення медичних закладів різного рівня, вплив громадськості, особливо в пропаганді здорового способу життя². Важливі аспекти минулого краю досліджено в монографіях «Нариси з історії освіти на Буковині (XIX — початок XXI ст.)», «Нариси з історії формування і функціонування владних структур на Буковині (друга половина XIX — початок XX ст.)», «Нариси з історії Православної Церкви

В. Ботушанський у 2010 р.

¹ Ботушанський В. У суворих обіймах матінки-природи (Стихійні лиха та їхній вплив на соціально-економічне становище буковинського селянства у XIX — на початку XX ст.). Чернівці, 2019.

² Ботушанський В., Гучко О. На зорі боротьби за здорове й тривале життя (Нариси з історії становлення і розвитку системи охорони здоров'я на Буковині в кінці XVIII — на початку XX ст.). Чернівці, 2015.

Буковини (кінець XVIII — початок XX ст.)»¹. Цікавими були дослідження життєвого шляху й діяльності Осипа Безпалка та Степана Смаль-Стоцького².

Про події свого життя В. Ботушанський написав кілька хоча й не великих, але дуже цікавих спогадів. Зокрема, про голод у Північній Бессарабії і про перебування в наймах на Прикарпатті, про навчання в педагогічному училищі та на історичному факультеті Чернівецького університету³.

Науково-педагогічна та громадська робота В. М. Ботушанського відзначена орденом «За заслуги» III ступеня, знаком «Відмінник освіти України» МОН України, присвоєнням звання «Почесний краєзнавець України» Національною спілкою краєзнавців України, обласною педагогічною премією імені Омеляна Поповича. В. М. Ботушанський — почесний професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Василь Мефодійович був невтомним трудівником, який до останніх днів працював на ниві історичної науки. Ним опубліковано понад 300 наукових праць, які друкувалися в Латвії, Молдові, Румунії, Польщі, Австрії, Канаді. Він залишив помітний слід в українській історіографії, сприяв перетворенню буковинознавства в потужних напрям історичних досліджень. Його книги мали яскраво виражений самобутній авторський характер, відзначалися широкою джерельною базою, обґрунтованими переконливими висновками та були дуже цікавими не тільки для фахових істориків, але й для широкого загалу. Він умів знаходити оригінальні підходи до висвітлення подій, відбирав теми, які були актуальними й переживалися із сучасністю. Його науковий спадок — це велике надбання Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

¹ Ботушанський В. Нариси з історії Православної церкви Буковини (кінець XVIII — початок XX ст.). Чернівці, 2012; Ботушанський В. Нариси з історії освіти на Буковині (XIX — початок XXI ст.). Чернівці, 2017; Ботушанський В. Нариси з історії формування і функціонування владних структур на Буковині (друга половина XIX — початок XX ст.). Чернівці, 2020.

² Ботушанський В. Степан Смаль-Стоцький — видатний діяч Буковини (Штрихи до портрета) / Василь Ботушанський. Чернівці, 2010; Ботушанський В., Брицький П., Чайка Г., Юрійчук Є. Осип Безпалко — видатний український громадський і політичний діяч. Чернівці, 2013.

³ Ботушанський В. Свідчення Ботушанського В. *Національна книга пам'яті жертв голодоморів 1932–1933, 1946–1947 років*. Чернівецька область: Статті, спогади, документи, списки жертв голодоморів. Чернівці, 2008. С. 543–546; Ботушанський В. Роки мої, студентські. *Факультет історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (1940–2011)*. Чернівці, 2012. С. 120–123; Ботушанський В. У Хотині ми зростали, мужніли, мудрішали. *Незабуття перлина народної освіти. Спогади про Хотинське педагогічне училище*. Хотин — Чернівці — Нью-Йорк, 2013. С. 47–51.